

High school prepares senior pupils for making profession choice by methods of educational work. All training elements are important: the system of general knowledge, moral, aesthetic and physical pupil's education. There is a system of special measures which is designed to prepare senior pupils for professional careers.

Professional self-determination in pedagogy is understood as a process of self-knowledge and objective assessment of a person's own individual psychological characteristics, abilities, capabilities, comparing their own professionally important qualities and capabilities with the requirements that are necessary to master a particular profession, which include the choice of career, the choice of university and place of work.

In author's opinion, the senior pupil who has determined himself of what he needs and what he wants, understands and knows their capabilities, aptitudes, abilities, has a life plan; ready to operate in the system of social relations.

Key words: *self-determination, professional self-determination, professional becoming, professional development, profession, life perspective, self actualization, self-realization, self-transcendence.*

УДК 378

В. П. Курок

Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПОНЕНТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ЇЇ МОДЕЛІ

У статті проаналізовано різні погляди на визначення компонентів професійної діяльності вчителя, запропоновано деякі підходи до створення моделі діяльності фахівця на сучасному етапі розвитку суспільства. Автором зазначено, що в наукових студіях переважає усталений підхід стосовно того, що для реалізації виховної функції необхідно мати високу мораль, інформаційної – високий інтелект, дослідницької – здатність до творчості, комунікативної – уміння спілкуватися, а для виконання навчальної функції – професійну компетентність.

Ключові слова: *модель, професійна діяльність, вчитель, структура, компоненти, педагогічні уміння.*

Постановка проблеми. Реформування вищої освіти в Україні потребує нових підходів до організації навчально-виховного процесу ВНЗ. Щоб відібрати науковий зміст сучасної вищої освіти, форми й методи навчальної та позанавчальної діяльності студентів, що були б спрямовані на розвиток творчої активності та професійної компетентності майбутнього вчителя, потрібна модель його діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства. Для цього необхідно проаналізувати специфіку праці вчителя, окресливши предмет, структуру та зміст функційної діяльності педагога й ті вимоги, які вона формує стосовно його знань, умінь і навичок, а також особистісних якостей.

Аналіз актуальних досліджень. Професія вчителя поставала об'єктом дослідження у працях багатьох учених (А. Дістервег, Я. Коменський, К. Ушинський), де вона схарактеризована в різних аспектах: соціальної значущості, змісту, структури, особистісного впливу на учнів тощо. Проблема підготовки вчителя завжди була актуальною, це

засвідчують студії таких науковців, як С. Архангельський, Ю. Бабанський, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Д. Тхоржевський, А. Щербакова, Т. Шамова, які опрацьовували різні вектори порушеного питання. У теоретичних і прикладних дослідженнях розроблено такі аспекти: професіограма особистості й діяльності вчителя, система загальнопедагогічної підготовки, гуманістична культура вчителя тощо.

Попри наукове зацікавлення проблемою та наявні праці на сьогодні її не можна вважати повністю вичерпаною, оскільки постійно відбуваються зміни в суспільно-економічному житті, що породжує гостру необхідність у підвищенні якості підготовки педагогічних кадрів. Навпаки, окреслене питання набуло надзвичайної актуальності у зв'язку з реформуванням освіти, зокрема із впровадженням освітніх стандартів. Реформування системи вищої освіти передбачає створення такої моделі, яка б адекватно реагувала на зміни, що відбуваються в суспільстві; сприяла збереженню та розвитку надбань світової й вітчизняної культури; була здатна до інтеграції у світовий освітянський простір і водночас не втрачала вітчизняного освітнього досвіду.

Оперуючи результатами досліджень, учені зазначають, що сьогодні вже є очевидним, що якість професійно-педагогічної підготовки вчителів суттєво відстає від вимог життя. Фахова компетентність сучасного вчителя постійно зростає, але різниця потенціалів між учнем і вчителем не зменшується. Учителеві стало важче, ніж раніше, налагоджувати контакти з учнями. Змінилося ставлення учнів до авторитету вчителя. Їхній ступінь оцінювання наближається до критеріїв дорослих і переважно збігається з тими вимогами, що ставить перед учителем суспільство.

Метою статті є аналіз різних підходів до визначення функційних компонентів діяльності вчителя в сучасних умовах з метою розроблення її моделі.

Виклад основного матеріалу. У роботах науковців зосереджено увагу на недоліках і протиріччях, пов'язаних із невмінням фахівців конструювати технології педагогічної діяльності, перекладати мету виховання мовою конкретних виховних ситуацій, із відсутністю системного бачення та творчих задатків. До цього ще можна додати й брак методологічної культури численної частини сучасних учителів, якість якої пов'язана з основною логіко-філософською підготовкою. Це вкрай важливо ще й тому, що конструювання технологій навчання та виховання безпосередньо пов'язане з усвідомленням тієї філософської ідеї, яка лежить в основі певної технології, та з володінням логічними і психолого-дидактичними критеріями її успішної реалізації.

У зв'язку з докорінною зміною концепції педагогічної освіти, у 90-х рр. XX ст. усталилися такі позиції особистісно орієнтованого підходу: цілісність методологічної підготовки, системність, прогностичний характер

моделювання діяльності та її результатів, гуманістичний підхід до професії вчителя. Заслугує на увагу думка про те, що, моделюючи особистість педагога, «необхідно подолати розрив, який помітний сьогодні між учителем – людиною, громадянином – і його професійними знаннями, уміннями, навичками. Ідеться про те, щоб інтегрувати особистісну позицію майбутнього вчителя, його професійні знання й уміння. Ця єдність – не сумарна категорія, а якісно нове утворення, цілісність і внутрішня структура якого окреслюють завдання підготовки особистості вчителя» [2].

Діяльність учителя є складною за своїм психологічним змістом працею, що вимагає чітко вираженої професійної спрямованості, міцних знань: у його роботі не може бути якогось одного, раз і назавжди, засвоєного алгоритму дій, оскільки відбувається постійний розвиток науки й суспільства, який вимагає постійного оновлення знань, що передають, зокрема, і дітям. Крім того, змінюються й учні залежно від рівня розвитку. З огляду на це педагогічну діяльність слід тлумачити як творчу та сфокусовану на формування людських цінностей у людині.

Науково-педагогічна література відображає намагання вчених синтезувати педагогічну діяльність, аналізуючи її на найрізноманітніших рівнях. У ході студіювання проблеми одні дослідники зосереджували увагу на особливостях діяльності, другі – на компонентах, треті – на елементах тощо. Уся наведена сукупність має пересічні площини, тому її можна вважати взаємодоповнювальною. Більш цікавим, на наш погляд, є підхід до характеристики специфіки педагогічної діяльності, коли, з одного боку, описують, що повинна вміти людина як суб'єкт цієї діяльності, а з іншого – формулюють вимоги суспільства до неї, тобто пропонують функційну будову діяльності.

Педагогічна наука обґрунтовує кілька підходів до вивчення педагогічної діяльності: структурний, функційний, динамічний, системний.

Структурний підхід базований на виокремленні трьох рівнів структури діяльності: соціологічного, психологічного та педагогічного. Соціологічний аналіз передбачає розподіл педагогічної діяльності на різні її типи, що відображають різноманітні аспекти: політичні, педагогічні, психологічні, методичні. Психологічний аналіз ґрунтований на описі компонентного складу та структури педагогічної діяльності. Педагогічний аналіз полягає в розмежуванні різноманітних педагогічних умінь, які становлять структуру діяльності: уміння виконувати основні завдання; уміння, пов'язані з педагогічною майстерністю; уміння, пов'язані з якостями особистості й поведінкою педагога.

Функційний підхід пропонує характеризувати діяльність викладача у вигляді системи функцій чи функційних характеристик; описує предметні й педагогічні вміння, знання, вимоги до педагогічної діяльності; вибудовує ієрархію педагогічних функцій за ступенем їхньої значущості: суспільні, методичні, організаторські, трудові, психофізіологічні.

За умов динамічного підходу до вивчення педагогічної діяльності наголошують на необхідності формування фахової компетентності вчителя з позицій нових педагогічних завдань і вдосконалення особистості. Динаміка цього процесу виявляється в покращенні вміння проектувати навчально-виховний процес, у зміні завдань і цілей відповідно до розвитку суспільства, у постійній самоосвіті.

Системний підхід прогнозує аналіз педагогічної діяльності в системі її ставлення до «об'єкта» своєї діяльності й соціальних вимог, відображених у моделі.

На думку Н. Кузьміної, до основних функційних компонентів педагогічної діяльності слід зараховувати [1]:

1) гностичний – пов'язаний з отриманням інформації про всі аспекти функціонування педагогічних систем (вивчення окремих учнів, оцінювання методів викладання, аналіз і використання досвіду роботи інших педагогів, аналіз педагогічних ситуацій, самовиховання та самоосвіта тощо);

2) проектувальний – формування педагогічних цілей і завдань, оновлення й розроблення планів, програм навчання й виховання;

3) конструктивний – процес моделювання, розроблення плану майбутнього процесу й підготовка до нього;

4) організаційний – реальна виконавча діяльність щодо втілення запланованого;

5) комунікативний – процедури, які оптимізують необхідні взаємини та зв'язки між учасниками навчального процесу (з окремими учнями, групами учнів чи з усім учнівським колективом).

Згідно з дослідженнями В. Сластьоніна, структура педагогічної діяльності містить такі розділи: властивості й характеристики, що маркують професійно-педагогічну та пізнавальну спрямованість особистості вчителя; вимоги до його психолого-педагогічної підготовки; обсяг і склад спеціальної підготовки; зміст методичної підготовки зі спеціальності.

Інноваційні процеси в педагогіці диктують необхідність уточнення сформованого уявлення про педагогічну діяльність, у зв'язку з цим зазнає уточнення та склад педагогічних умінь.

А. Щербаков та А. Мудрик вважають, що в дидактичному плані всі вміння вчителя варто згрупувати в три основні [7]:

1) вміння переносити відомі вчителю знання, варіанти рішень, прийоми навчання й виховання в умови нової педагогічної ситуації;

2) вміння знаходити для кожної педагогічної ситуації нове рішення;

3) вміння створювати нові елементи педагогічних знань та ідей і конструювати нові прийоми для розв'язання конкретної педагогічної ситуації.

Більш глибоко вміння вчителя витлумачені А. Марковою [3]:

1) вміння бачити в педагогічній ситуації проблему й оформлювати її у вигляді педагогічних завдань;

2) уміння, які відповідають на запитання «чого навчати?», «як навчати?» і «кого навчати?»;

3) уміння фіксувати, хронометражувати процес і результати своєї праці, помічати сильні та слабкі аспекти професійної діяльності, а також проектувати власну педагогічну діяльність;

4) уміння формулювати широкий спектр комунікативних завдань;

5) уміння, які сприяють досягненню високого рівня спілкування;

6) уміння обстоювати стійку професійну позицію педагога, уміння оволодівати педагогічною майстерністю та реалізувати творчий пошук;

7) уміння окреслювати перспективи свого професійного розвитку, з'ясовувати особливості індивідуального стилю;

8) уміння характеризувати знання учнів на початку та в кінці навчального року; стан діяльності, методичні підходи до процесу навчання;

9) уміння оцінювати рівень виховання й вихованості школярів.

Зауважимо, що склад умінь не може бути стабільним, він весь час розширюється у зв'язку з включенням нових дій до педагогічної діяльності. Дослідники намагаються виокремити в діяльності вчителя «наскрізні», інтегральні вміння, які входять до таких груп: уміння вивчати учнів; уміння розв'язувати педагогічні завдання; організаційні та інформаційні вміння.

На підставі психологічного аналізу діяльності вчителя можна дійти висновку, що численна кількість педагогічних дій формує порівняно невелику групу вмінь, які реалізує вчитель на практиці. До них зараховуються пізнавальні, конструктивні, комунікативні й організаторські вміння.

На особливу увагу заслуговують наукові дослідження з педагогічної діяльності, присвячені вивченню професійних здатностей педагога, його схильності до педагогічного фаху, якостей особистості, що слугує основою для розроблення моделі фахівця.

Дослідники називають цілу низку педагогічних здатностей, необхідних для успішної діяльності вчителя [4; 5; 6]:

– дидактичні – здатність передавати учням навчальний матеріал, активувати цікавість до предмета, пробуджувати в учнів активну самостійну думку, реконструювати й адаптувати навчальний матеріал, організовувати самостійну роботу учнів;

– академічні – здатність до певної сфери наук, знання навчального предмета, вільне володіння навчальним матеріалом, виявлення ознак зацікавлення відкриттями в науці, проведення науково-дослідницької роботи;

– перцептивні – здатність проникати у внутрішній світ учня, відчувати зміни в його внутрішньому стані;

– мовні – здатність влучно й чітко виражати свої думки та почуття засобами мови, а також міміки й пантоміміки;

– організаторські – здатність організовувати учнівський колектив для розв'язання завдань навчання, правильно налагоджувати власну роботу;

– авторитарні – здатність до безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів, що залежить від особистих якостей викладача (рішучість, воля, витримка, винахідливість, вимогливість тощо) і від почуття відповідальності за навчання й виховання учнів, упевненості у своїй позиції;

– комунікативні – здатність до спілкування, уміння знайти правильний підхід до учнів, налагодити з ними доцільні з педагогічного погляду стосунки;

– педагогічна уява – прогностичні здатності, тобто вміння уявити наслідки своїх дій;

– здатність до розподілення уваги – здатність слідкувати одночасно за змістом, формою викладення матеріалу, тримати в полі зору всіх учнів, чуйно реагувати на ознаки втоми, нерозуміння, порушення дисципліни, слідкувати за власною поведінкою.

Компоненти педагогічних здатностей взаємозалежні та взаємопроникні, тому диференціювати їх дуже складно. Однак беззаперечним є те, що формування загальних здатностей відбувається в тісному взаємозв'язку зі спеціальними.

Підсумовуючи, наголосимо, що виокремлення компонентів діяльності, її структурних елементів, характеристика здатностей, які забезпечують їх реалізацію, дає змогу всебічно дослідити процес діяльності, а отже, за менших затрат сил і часу, але з більшою ефективністю організовувати, контролювати, оцінювати, коректувати та спрямовувати цей процес у необхідне для педагога русло відповідно до мети й завдань виховання, тобто найефективніше керувати процесом діяльності, а також процесом формування особистості.

Незважаючи на наявність відмінних ознак професійної компетентності, усіх фахівців об'єднує оперування професійними знаннями про мету, зміст, об'єкт і засоби праці, уміння провадити діяльність на всіх її етапах (підготовчому, виконавчому, підсумковому), володіння такими властивостями особистості, які оптимізують організацію процесу педагогічної діяльності й допомагають отримати бажаний результат.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури можемо стверджувати, що в реальності, на відміну від теоретичних досліджень, важко диференціювати особистісні якості вчителя на «загальнолюдські» та «професійно-педагогічні», тому що практично складно відрізнити власне педагогічні якості від багатьох різноманітних якостей особистості вчителя, які впливають на його успішну діяльність. Вони виявляються, формуються, розвиваються й переходять одне в інше в загальній культурі якостей, відношень і дій особистості вчителя як суб'єкта професійної діяльності. Повністю погоджуємося з тезою, що професійно важливі якості не мають самотійного значення, а правильно їх зрозуміти можна лише з урахуванням особистісної індивідуальності.

У наукових студіях переважає усталений підхід стосовно того, що для реалізації виховної функції треба мати високу мораль, інформаційної – високий інтелект, дослідницької – здатність до творчості, комунікативної – уміння спілкуватися, а для виконання навчальної функції – професійну компетентність.

Висновки. Отже, педагогічна діяльність у її ідеальному розумінні вимагає інтегративності й гармонійного розвитку рис особистості, що можуть виявлятися різними гранями в різних умовах і ситуаціях. Структура діяльності вчителя є інваріантною для вчителів всіх спеціальностей, відмінності полягають лише в змістовому аспекті, який залежить від специфіки предмета, що викладають, й особистісного ставлення до навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмина Н. В. Педагогическая деятельность мастера / Н. В. Кузьмина // Проблемы дидактики производственного обучения / [отв. ред. Н. И. Думченко]. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 233–270.
2. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історичний досвід, уроки (1917 – 1985 рр.) / В. К. Майборода. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
3. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте : пособие для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.
4. Мельниченко Б. Професійна підготовка учнів загальноосвітньої школи зарубіжних країн / Б. Мельниченко // Професійно-технічна освіта. – 2003. – № 3. – С. 42–45.
5. Поляков В. А. Трудовая подготовка школьников в зеркале педагогической науки / В. А. Поляков, В. М. Казакевич, Ю. Е. Ривес-Коробков // Школа и производство. – 1994. – № 2. – С. 2–7.
6. Сидоренко В. К. Нове бачення освітньої галузі «Технологія» в державному стандарті загальної середньої освіти / В. К. Сидоренко // Освіта. – 26 березня–2 квітня 2003 р. – С. 6.
7. Щербаков А. И. О подготовке студентов – будущих учителей к исследованию педагогических явлений и процессов / А. И. Щербаков // Психология труда и личности учителя. – Л. : ЛГУ, 1977. – 138 с.

РЕЗЮМЕ

Курок В. А. Исследование компонентов деятельности учителя как предпосылка создания ее модели.

В статье проанализированы разные взгляды на определение компонентов профессиональной деятельности учителя, предложены некоторые подходы к созданию модели деятельности специалиста на современном этапе развития общества. Определено, что в научных студиях преобладает устоявшийся подход в отношении того, что для реализации воспитательной функции надо иметь высокую нравственность, для информационной – высокий интеллект, исследовательской – способность к творчеству, коммуникативной – умение общаться, а для выполнения учебной функции – профессиональную компетентность.

Ключевые слова: модель, профессиональная деятельность, учитель, структура, компоненты, педагогические умения.

SUMMARY

Kurok V. Studing the components of the teachers' activity as the background for its model.

The need for creating the model of teachers activity in the modern society in order to select the content of modern higher education, forms and methods of students educational and extracurricular activities aimed at the development of intending teachers creative activity and professional competence is grounded in the article.

Approaches to studying the educational activities are outlined. Structural, functional, dynamic and systematic ones belong there. The main functional components of pedagogical activity such as gnostic, project, structural, organizational and communicative are defined. The total integrated skills of teachers work such as the ability to teach students, the ability to solve educational problems, organizational and information skills are determined. The need to study the teachers' professional abilities; his/her inclination to teaching profession are paid attention to.

It is noted that to reach a success the teacher should have a number of pedagogical abilities such as teaching, academic, perceptual, language, organizational, authoritarian, communicative, pedagogical imagination, ability to distribute attention. It is emphasized that distinguishing the components and structural elements as well as the pedagogical abilities characteristics enables comprehensive exploring teachers' activity.

Despite the presence of the distinguishing features of professional competence, that unite all professionals operating with professional knowledge about the purposes, content, object and means of labour, the ability to perform the activities at all stages (preparatory, executive, final), possession of such personality traits that optimize the organization of the process of pedagogical activity and help to get the desired result.

The author concludes that pedagogical activity in its ideal requires understanding of the integrativity and harmonious development of personality traits that can manifest in different faces in different conditions and situations. The structure of the teacher's activity is invariant for teachers of all disciplines, the differences are meaningful only in the aspect that depends on the specifics of the subject that is taught, and personal relationship to the educational process

Key words: *model, professional activities, teacher, structure, components, pedagogical skills.*